

ULUSLARARASI
ÇOBAN MUSTAFA PAŞA VE
KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU IV
BİLDİRİLERİ

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON ÇOBAN MUSTAFA PAŞA AND
HISTORY-CULTURE OF KOCAELİ IV
PROCEEDINGS

Cilt 3

© 2018 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kùltür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No: 42

© Copyright 2018 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs no: 42

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir
Belediyesi, Kùltür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın
yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğeryollarla basılamaz,
çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by any electronic, optical, mechanical or other means without the
written permission of the Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs

Tasarım

Yüksel Yücel

BASKI ve CİLT

Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.

Takım No: 978-605-5116-53-8

ISBN: 978-605-5116-56-9

ANONİM BİR MENAZİL-İ HACC'A GÖRE KUTSAL YOLCULUĞUN DURAK NOKTALARI: MENAZİL-İ GÖKBUZE VE MENAZİL-İ HERSEK MA' DERBEND-İ YENİ KÖY

TAHSİN HAZIRBULAN*

Giriş

Payitahttan başlayan kutsal yolculuk için Osmanlı Devletinin gücünü ve kutsal topraklara karşı olan ilgisini göstermek için her yıl hac mevsiminde düzenlemiş olduğu "Surre Alayı" vardır. Bu alay resmi olarak Hilafet Merkezinden, Hâc yolculuğunun başladığını tebaaya bildirirken, Hâcılarının padişah vekili olan Emir-i Hâccin başkanlığında ki heyecanlı yolculuğu da başlamış sayılmaktadır. Akademik bir makale halinde hazırlanan Menâzili Hâcları incelediğimde tüm yolculukların başlangıç noktası Üsküdar'dan başlamaktadır. Çünkü Üsküdar, Surre Alayının ilk hareket noktasıdır. Çevirisini yaptığım Menâzil-i Hâcda ise ilk yolculuk noktası Gebze'den başlamaktadır. Muhtemelen çevirisini yaptığımız eserin ilk sayfası yoktur, çünkü bu gibi eserler besmele ve hamdele ile başlamaktadır, ancak çevirisini yaptığımız eserde böyle bir giriş yoktur, ayrıca sayfa numaraları da mevcut değildir. Ancak yazma eserlerin giriş kısmında bulunan süslemenin Gebze'yi anlatan sayfada bulunması giriş kısmını oluşturacağı ihtimalini de ortaya çıkartabilir. Eserle ilgili ilk çalışmayı yaptığımda, alan taraması neticesinde İzzet Sak ve Cemal Çetin tarafından hazırlanmış olan "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hâc Menzilleri"¹ adlı kıymetli yüksek makaleyi okuduğumda, makalede I. eser olarak tanıtılıp çevirisi verilen eserle, bizim kullanmış olduğumuz eserin aynı kalemde çıktığını fark ettim. Mihrişah Sultan 150, olarak künye kaydı bulunan eseri incelediğimde, bizim kullandığımız eserin, istinsah, boyut ve sayfa sayılarının farklı olduğunu ve bir menzil fazla olduğunu ancak dil ve üslup özelliklerinin diğeriyle aynı olduğunu öğrendik.² Abdullatif Armağan tarafından hazırlanmış olan benzeri bir makalede de kullanılan eserlerin üslup, dil, sayfa sayısının farklılıkları mevcuttur.³ Ayrıca her iki makalede de Taif'den sonra her hangi bir bilgi mevcut değildir. Biz hazırlamış olduğumuz bu çalışmada, Gebze ve Hersek Menzilleri hakkında verilen bilgilerin haricinde Mescid-i Haram'a giriş kapılarından, Kâbe'nin içerisinde Hâcılara muayyen günlerde açılmasından ve hâcılarının Mekke'deki ziyaret noktalarından bahsedeceğiz.

* Okt. Munzur Üniversitesi AlIT Bölümü thazirbulan@hotmail.com

1 İzzet Sak ve Cemal Çetin, "XVII ve XIII. Yüzyıllarda Hâc Menzilleri" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2005), s. 199-260.

2 *Anonim Menâzilü'l-Hâcc*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan 150 m

3 A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hâc Yolu Güzergâhı ve Menzilleri (Menâzilü'l-Hâcc)", *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000), s. 73-118.

MENÂZİL-i HÂC VE MENASİK-i HÂC

Fıkıh literatüründe Hâc ibadetiyle ilgili farz, vacip, sünnet, mendup, mekruh, haram gibi terimlerle gruplandırılan kuralların tümüne “menâsik-i Hâc” denir. Bu kuralları okuyucunun anlayıp kavraması ve rahatlıkla uygulayabilmesi için Kur’an, Sünnet ve mezhep imamlarının görüşlerine istinaden kaleme alınan menâsik-i Hâc kitapları İslâm tarihi boyunca Hâcî adayları ve Hâc rehberleri (delil, mutavvıf) için çok önemli birer yardımcı eser olmuşlardır.⁴

Hâc ile ilgili eserlerden en eski olanı, Ahmet Fakîh’in *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi’s-Şerîfe* isimli eseridir. Menâsik-i Hâclar, Hâcda yapılması gerekenlerle ilgili Hâc el kitaplarıdır. Bu tür eserler, manzum ve mensur şekillerde olabilmektedir. Toplumla bir şeyler öğretmek amaçlandığından, genelde dili sade olan didaktik eserlerdendir. Fıkîhî bilgiler, hadisler, ayetler içermektedir. Hâc ibadetini yerine getirmek isteyenlere bu ibadeti nasıl gerçekleştireceği ve bazı durumlarda nasıl davranılması gerektiği hakkında yol göstermektedir. Pek de edebi değeri olmayan eserlerdir. Bu eserlerin bazıları Hâc konaklarının adlarını ve saat saat birbirlerine uzaklıklarını kaydederek, Yolda uğranılacak yerler, karşılaşılabilecek şeyler hakkında bilgi verirler. Bazı mensur ve manzum sîrelerde Hz. Muhammed’in Veda Hâccını anlatan bölümlere, menasik-i Hâcca dair bilgilere rastlanır.⁵

Hâc vazifesinin ifası ile ilgili pratik bilgiler vermeyi amaçlayan bu eserler edebî kıymetlerinden ziyade muhtevaları yönüyle ehemmiyet arz ederler. Büyük çoğunluğu mensur olarak kaleme alınan menâsik-i Hâclar, fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinin derlenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde Hâcî adayları ve rehberlerine bu kutsal görevi ifâları sırasında beraberlerinde taşıyacakları bir el kitabı hazırlama gayesi yatıyor olmalıdır. Bu yüzden bütün menâsik-i Hâc kitapları birbirinin benzeri ifade ve alıntılardan oluşmuştur. Osmanlı döneminde Anadolu sahasında yazılmış bu tür kitapların büyük bir çoğunluğu Hanefî mezhebi esaslarına göre hazırlanmıştır. Ancak daha mufassal bazı eserlerde dört mezhebin görüşlerine de yer verilmiştir. Hâc ile ilgili eserlerin menâsik-i Hâc ve menâzil-i Hâc kitapları, Haremeyn’e dair kitaplar ile Hâc hatıratı ve seyahatnameleri olmak üzere dört grupta ele alınabileceğini söylemek mümkün görünmektedir.⁶

Menâsik-i Hâc ve Menâzil-i Hâc gibi eserler belirtildiği üzere Hâc ve Hâc yolları hakkında bilgi veren eserlerdir. Bu gibi eserlerin haricinde yine kutsal beldeleri resimize eden günümüzde turistlerin gezdikleri yerleri daha kolay bulabilmeleri için yapılan gezi haritaları gibi Osmanlı Devleti döneminde de Mekke, Medine ve Kudüs’ü tasvirlerle anlatan *Hâc Vekâletnamesi* adı verilen eserlerde hazırlanmıştır. Kutsal kentlerle ilgili eserlerin yazılıp resimlendirilmesi ilk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmaya başlanmıştır. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman, kutsal kentlerdeki imar hareketlerini başlatan ilk Osmanlı padişahıdır. Bu işlerin yapılması hakkında müftü Ebus-suûd Efendi’den fetva almıştır. Kudüs’ün surlarını onartmış, Kubbetüs-sahrâ’yı çinilerle bezemiştir. Mekke’de Kâbe’yi onartmış, Mescid-i Haram’da dört mezhep için (Hanefî, Şâfiî, Malîkî ve Hanbelî mezhepleri) dört medrese kurdurmuş, Osmanlı medreseleri usulüne göre, talebe ve mu’id tayin ettirmiştir.⁷

4 Ahmet Karataş, “Türk-İslam Edebiyatında Menâsik-i Hâc Manzumeleri”, *Din ve Hayat Dergisi*, 3 (2007), s. 30.

5 Dilara Pınar Arıç, *Sünbûlî Sinan’ın Menâsikk-i Hâcc’ı*, Trakya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015, s. 3.

6 Karataş, a.g.m, s. 31.

7 Zübeyde Cihan Özsayiner, “Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesindeki Kutsal Kent Tasvirleri”, *Millî Saraylar Dergisi*, 2012, s. 145.

Kutsal kent tasvirleri, Hâc töre ve yöntemlerini, Mekke ve Medine şehirlerinin özelliklerini anlatan, mesnevi tarzında, manzum, mensur yazılmış eserlerde veya *Hâc Vekâletnamesi* olarak düzenlenmiş, rulo şeklinde eserlerde yer almaktadır. Kutsal kent tasvirleri, İslam dini tasvirçiliğinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Osmanlı tasvirçiliğine özgü olan bu tür çalışmalarda, özellikle Mekke ve Medine kentleri ve bunların civarındaki kutsal yöreler, insan figürüne yer vermeden tasvir edilirler. Tasvirlerin üzerine, genellikle tasvir edilenlerin isimleri de yazılmıştır.⁸ Kutsal kent tasvirleri, tasvir ettikleri şehirleri ve çevrelerini topografyaları ile belgelemekle birlikte, "Hâc rehberi" olma özelliğini de taşırlar.⁹

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAC, YOL SİSTEMİ VE HÂC YOLLARI

İslamiyetin beş temel şartından birisi olan Hâc insanlık tarihi kadar eski ve köklü bir gelektir. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılıp yeryüzüne gönderilmesiyle insanoğlunun dünyadaki serüveni başlamıştır. Kuran-ı Kerim'de geçen "*Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım*"¹⁰ ayeti yaşamın ana kaidelerini oluşturan ibadeti ortaya çıkarmıştır. İslam inancına göre ibadet kavramı sadece Allah'a tapmak değildir. Hadislere göre ibadet içerisinde çalışmak, helal rızık peşinde koşmak, ilim öğrenmekte, ibadet olarak geçer. Hâc ibadeti bu ibadetlerden daha farklı bir hüviyete sahiptir. Hâc ortak koşmaksızın Allah'a imandır. Onu çokça anmadır. Eşitliktir, barıştır. Namaz ve oruç gibi bedeni ve ruhi, zekât gibi mali bir ibadettir. Silahsız fakat çetin bir cihaddir. Cuma ve Bayram namazları gibi sosyal ve siyasi nitelikli ibadettir. Hâc yasaklar dizisini içerir. Cezai yaptırımları vardır. Hâc insanlara saygıdır, hayvanları ve doğayı korumadır. Ferdi olmanın yanı sıra evrenseldir. Hâc kültürel bir hamledir. Ekonomik atılımdır. Hâc vermektir, ahlâken yükselmek, günahlardan arınmak ve Cennet'e ermektir.¹¹

İslam dininde Hâc, belirli zamanda, belirli yerlerde, belirli vazifeleri yaparak ziyaret etmek demektir. Mali ve bedeni kudreti olan her Müslüman Hâc farızası ile mükellef olduğundan, her Hâc mevsiminde dünyanın her tarafından çeşitli ırk, dil ve renkte yüz binlerce Müslüman Hicaz'a gelir.¹² İslam'a göre Hâcca gidebilmek için belirli şartların olması veya oluşması lazımdır. Bu şartlar içerisinde, Müslüman olmak, Kâfir ülkesinde olanın, Hâccın farz olduğunu duyması, akıl balığ olmak, hür olmak, nafakadan fazla olarak, Hâcca götürüp getirecek ve evindekilere yetecek kadar parası olmak, Hâc vaktinin gelmiş olması, Hâcca gidemeyecek kadar, kör, hasta, ihtiyar ve sakat olmamak gibi şartlar vardır. İslam'ın özeti olan Hâc, yeryüzünün bütün coğrafi bölgelerinden, bütün yolların kendisine çıkması gereken Mekke'ye gelişi için gereken maddi güç ve organizasyon bile madde ve mana beraberliğinin zarureti vurgulamaktır.¹³ Aynı zamanda Hâc, ezeli ve ebedi eşi ve benzeri olmayan, Hâkim-i Mutlak Allah'a dönüşü temsil eder. O'na dönmek tamliğa, güzelliğe, kuvvete, bilgiye, değere ve gerçeğe doğru kararlı bir hareketi simgeler.

Osmanlılar, büyük bir İslam topluluğuna sahip olduklarından, Hz. Peygamber'in evladından olan Mekke Emirlerine karşı samimi alakalarını her fırsatta meydana koymuşlar ve İslamiyetin

8 Özsayiner, "Türk Vakıf Hat...", s. 145.

9 Özsayiner, "Türk Vakıf Hat...", s. 146.

10 K. Kerim, Zariyat Suresi 56. Ayet

11 Ali Rıza Demircan, *Hâc ve Umre*, İstanbul, 2008, s.125.

12 Güden Sarıyıldız, II. Abdulhamid'in Fakir Hâcılar İçin Mekke'de İnşa Ettiği Misafirhane", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1994, s. 121.

13 Demircan, *Hâc ve Umre*. s. 107.

beşiği olan Hicaz'daki emirlerle (şeriflerle) münasebetlerini devam ettirmişlerdir ayrıca kendi ülkelerinde bulunan seyyid ve şeriflere karşı saygı ve muhabbet duyan sultanlar, onları diğer tebaasından ayrı tutmak adına ellerine berat vermişlerdir.¹⁴ Osmanlı Devleti evlad-ı resul olan kimselere ayrıcalık tanıdığından ve kendilerine karşı duymuş oldukları derin saygıdan dolayı Nakibül Eşraflik¹⁵ kurumunu oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olması ve Hanefi inancının yaşandığı ve yaşatıldığı tek büyük devlet olması Osmanlılar için Haremeyn bölgesine daha fazla ve farklı bir ilginin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle devletin kuruluş döneminde ortaya çıkan kutsal bölgele-re surre gönderilmesi bu durumu destekler niteliktedir. Osmanlılar zamanında Haremeyn'e ilk surrenin hangi padişah tarafından gönderildiği tam olarak bilinmemektedir. Zayıf bir rivayet olmakla birlikte Yıldırım Bayezid'in Edirne'den bir defa surre yolladığı zikredilmektedir. Daha kuvvetli ve yaygın rivayete göre ise Çelebi Sultan Mehmed surre gönderen ilk Osmanlı sultanıdır ve 1413-1421 yılları arasında iki defa surre yollamıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en büyük sarsıntılardan birisi olan Fetret Devri'nde dahi sure yollaması, Devletin Haremeyn bölgesine olan tam bağlılığın ve peygamber sevgisinin en önemli kanıtı olması açısından önem arz etmektedir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle birlikte Haremeyn bölgesini de içine alan Hicaz Osmanlı topraklarına katılmış oldu.¹⁷ 6 Temmuz'da Mekke Şerifi Berekat'ın oğlu Ebu Nüme Sultan Selim'e bir takım hediyelere, mukaddes emanetler ve Kâbe'nin anahtarlarını sunmuştu. Böylece Haremeyn'in himayesi Osmanlı Devleti tarafından resmen üstlenilmiş oluyordu, bununla birlikte oradaki idari yapılanmada herhangi bir değişikliğe gidilmedi. Padişah Mekke ve Medine'nin statüsünün Memlukler devrinde olduğu gibi kalmasını arzu etmişti. Kendisini de bu sebeple Haremeyn'in hizmetçisi olarak nitelendirmişti (Hâdimü'l-Haremeyn).¹⁸

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a hâkim olmasıyla birlikte Mekke-Medine'nin idaresinde ayrı bir ihtimam uygulanmıştır çünkü bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti bir saygınlık meselesi idi. Başka bir ifadeyle Haremeyn'in üzerinde ki Osmanlı nüfusu aynı zamanda Osmanlı hilafetinin de meşruluk kaynağı sayılıyordu. İstanbul'dan Mekke'ye ulaşan Hâc yolunun bakımı, onarımı ve güvenliği; Şam'dan Medine ve Mekke'ye değin, suyollarının, su ve yiyecek depolarının onarımı; vakıf medreseleri; gönderilen yazma eserler, İstanbul'da surre törenleri için yapılan giderler Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklara yaptığı hizmetler arasındadır.¹⁹ Bu yüzden, Hicaz'ın idaresine fevkalade önem atfedilmekte ve hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamaktaydı. Özellikle Mekke ve Medine ile buralarda ki mukaddes mekânların imarı düzenli yapılmakta, bölgede yaşayan muhtaç ahalinin ihtiyaçları çeşitli hediyeler ve surre alaylarından başka, devletin "muhtacîn tertibinden" her yıl gönderdiği meblağlar ile karşılanmaktaydı. Ayrıca her sene Mekke ve Medine'ye "Ceraye Hintası" adı altında, duacılık bedeli olarak, yüklüce arpa ve buğday gönderilmekteydi. Bölgenin ehemmiyetine binaen Hicaz idaresi oldukça yumuşak

14 Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara, 1999 s. 9.

15 Bu kurum hakkında detaylı bilgi için bakınız: Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğunda Nakibü'l-Eşraflik Müessesesi*, TTK, Ankara, 2003.

16 Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, s. 567

17 Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyeti", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIV (1994), s. 88.

18 Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2015, s. 226.

19 Münir Atalar, "Türklerin Kabe'ye Yaptığı Hizmetler", *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/1, 1990, s. 292.

tutulmuştu. İthalat vergileri dışında buradan her hangi bir vergi alınmadığı gibi, Hicaz halkı da askerlikten muaftı.²⁰

Osmanlı Devleti'nin Haremeyn'e yapmış olduğu yardım faaliyetleri sadece padişahlarla sınırlı değildir. Hanım Sultanlar tarafından yapılan vakıflar, devlet adamları tarafından yapılan imar çalışmaları kutsal beldenin Osmanlı Devleti tarafından ne kadar öneme sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yapılan hayır çalışmaları içerisinde Arazi Vakıfları, Hâc Yolu Vakıfları, Su Vakıfları, Eğitim Çalışmaları, Değişme Vakıfları, İmaret ve Dâruşşîfâ Vakıfları, Zürrî Vakıflar vb. gibi vakıflar mevcuttur.²¹

Osmanlı Devleti'nin Haremeyn bölgesine göstermiş olduğu ilgiyi daha iyi kavrayabilmek için Surre-i Hümayunlardan bahsetmek gerekmektedir. Sözlükte "içine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese" anlamına gelen surre kelimesi terim olarak her yıl Hâc döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder.²² Haremeyn'e surre gönderilmesi Abbasiler (750-1258) zamanında başlamış; Fatimiler, Eyyubiler ve Osmanlılar bu görevi devam ettirmişlerdir. '1917'lerde, surre gönderilmesine son verilmiştir.²³

Surreler, İslam'da kutsal sayılan beldelere maddi destek sağlamakla beraber özellikle hilafeti elinde bulunduran Abbasiler, Memlükler ve Osmanlılar için dini ve siyasi yönden çok önemli idi. Zaman içerisinde Hicaz üzerindeki nüfuzu hatırlatmanın önemli bir aracı olarak görülen surre alayları Bağdat, Kahire, İstanbul ve Dımaşk gibi hem çıkış noktalarında yılın en önemli dini ve kısmen de siyasi merasimlerini oluşturuyor, hem de güzergâh boyunca surreyi yollayan iktidarın dini kimliğinin önemli sembolü diye görülüyordu. Osmanlı sultanlarının sadece Haremeyn'deki seyyid ve şerifleri değil aynı zamanda ulema ve meşayih de özel hediyelerle donatmaları aynı anlayışla değerlendirilebilir. Her yıl Müslümanlardan dileyenlerin hediyelerini Haremeyn'e iletmesi bakımından halk için surrenin ayrı bir önemi vardı.²⁴

Surre alaylarının takip etmiş olduğu güzergâhla çevirisini yapmış olduğumuz anonim Menâzil-i Hâc adlı eserde takip edilen güzergâhlara benzerlik göstermektedir. Bu durum teknolojinin gelişmesi ile değişiklik göstermiş önce buharlı gemilerle daha sonra demiryolunun gelişmesi ile hem surre yolu hem de geleneksel Hâc yolu önemini kaybetmiştir. Surrenin denizden gönderilmesiyle alakalı kaynaklarda şu bilgiler mevcuttur. Gavur dağı eşkiyası, Payas (Üzeyr)'ın beri tarafında Burnaz Köprüsü mevkiinde Surre'-i Hümayunu ahz-ü gasb etmişlerdi. Binaenaleyh Fuad Paşa, Üsküdar'dan Şam'a kadar olan kara yolunu terk ile Surre-i Hümayunun bahrden (denizden) Beyrut'a ve ondan Şam'a göndermeyi usul ittihaz etmiş idi. Surre'nin denizden gönderilmesi kararı üzerine, yolun kısalması sebebiyle Surre, Şaban ayının on dört veya on beşinde gönderilmeye başlanmıştır.²⁵

20 Kurşun, agm. S. 318.

21 Bknz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, İstanbul 2002.

22 Buzpınar, "Surre" s. 567

23 Münir Atalar, "Haremeyn'e Denizden Surre Gönderilmesi", *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1991), s. 121.

24 Buzpınar, "Surre", s. 569.

25 Atalar, "Haremeyn'e Denizden Surre Gönderilmesi", s. 122.

Surrenin ve Hâcıların buharlı gemilerle taşınmış olması hem yol güvenliği hem de masrafların azaltılması hususunda önemli bir rol oynamaktadır, bunun yanı sıra Hâcca giden insan potansiyelinin artması hususunda da etkindir.

Osmanlı Devleti, yollarının tarihi uzun geçmişlere dayanan bir bölgede kurulmuştur. Devlet var olduğu sürede, kendisine intikal eden bu yollar, amaçları doğrultusunda korumuş, geliştirmiş, bazen de çeşitli nedenlerle eski değerini yitiren yollar bozulmuş, terk edilmiştir.²⁶

Ülke toprakları Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıta da oldukça geniş bir sahaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ve yol Şebekesi, Rumeli ve Anadolu yol Şebekesi olmak üzere iki alt bölüm halinde incelenir. Osmanlı yol Şebekesi hangi tarihte kesin olarak ana hatlarıyla oluştuğu bilinmese de İstanbul'un fethi (1453) Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran (1514), Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Seferleriyle Kanuni Sultan Süleyman'ın Batı ve Doğu'ya yaptığı seferler sonrasında ülke topraklarının genişlemesi, başkent ile eyaletler arasındaki bağlantıyı sağlama amacına yönelik olarak şekillendiği kabul edilebilir.²⁷

Miroğlu'na göre yolların kullanımı iki faktör açısından önemlidir.

- a) Devlet tarafından sulh ve savaş zamanlarında ki idari ve askeri maksatlarla kullanılması,
- b) halkın ticaretle uğraşanların iş, ticaret ve çeşitli seyahat maksatlarıyla yollardan faydalanmaları.²⁸

Osmanlı Devleti'nin hem karada hem de denizlerde sahip olduğu yol sistemini ayrıntılı ve sistemli olarak ilk kez ortaya koyduğu resmi belge, H. 1002 / M. 1594-1595 tarihli menzil ve iskele defteridir. Söz konusu deftere göre Osmanlı Devleti'nin kara üzerinde altı adet ana yol güzergâhı bulunmaktadır. Bunlardan üçü Anadolu topraklarında diğer üçü ise Rumeli topraklarındadır. Osmanlı Devleti kara yollarını isimlendirirken buldukları kıta ile birlikte yolun İstanbul'a göre konumunu esas almışlardır.²⁹

Yollar ve yol sistemi, bugün olduğu gibi, tarih boyunca, bütün devletler için de daima büyük bir önem taşımıştır. Zira, ticari ve ekonomik faaliyetleri, haberleşme işlemi nakil ve askeri gayelere hizmet gibi hususlar, düzenli bir yol sistemi çerçevesinde gerçekleştirme imkanı bulmuştur. Bu bakımdan, çok geniş bir sahaya yayılmış bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda da, gerek Anadolu'da, gerekse Rumeli'de ana yollar bunlara bağlı lüzumu kadar tali yollar yapılmıştır. Bu yollar üzerinde ise, emirlerin ve diğer haberleşmenin yerlerine çabuk ve emin bir şekilde ulaştırılması ve tebliği için konak yerleri (Menzilhane) tesis etmiş ve bu noktalar gerek ordunun iâşesinin temininde ve gerekse ticari nakliyatla özel haberleşmelerde de kullanılmıştır. Bu bakımdan menzillerin ve menzil teşkilatının, Osmanlı İmparatorluğu'nun, askeri olduğu kadar sosyal ve ekonomik hayatında da ne derece önemli olduğu ortaya çıkar.³⁰

26 Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haber ve Kara Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3 (1992), s. 356.

27 M. Fatih Müderisoğlu, "Menzil Kavramı Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, C. X. s. 921.

28 İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 15 (1995), s. 241.

29 Cemal Çetin, "Anadolu İskeleleri ve Karayolu Bağlantıları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 28 (2014), s. 350.

30 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981 s. 123; Osmanlıdan Cumhuriyete ulaşım sistemi için bkz. Kenan Göçer, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulaşım ve Servet-i Fünûn Dergisi Ulaşım Bibliyografyası, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(2), İstanbul 2016 ss.149-205."

Arapça kökenden gelen menzil kelimesinin çeşitli anlamları vardır ve menzilden de türeyen çok sayıda kelime söz konusudur. Konumuzu ilgilendiren menzil kelimesi, "konak", "konak yeri", "bir günlük yol", "dinlenmek amacıyla durulan yer", "konak", "iki konak arasındaki uzaklık", "kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve at değiştirdikleri yahut geceyi geçirmek üzere konakladıkları bina ve han", "yolculuk sırasında geceleyin kalınan yer", "konak", "iki konak arası", "bir konaklık yol", "mesafe", "ev", "barınak" anlamındadır. Bu bağlamda ordunun sefer amacıyla konakladığı yer, Hâcîların ve seyahat amacıyla yola çıkanların geceyi geçirdikleri yer, ticari amaçla yapılan kervan ticareti sırasında mola verilen mevki ile ulak adıyla tanınan posta tatarlarının at değiştirdikleri ya da zorunlu hallerde kaldıkları noktalar menzil yeri olmaktadır. Menzillerin buldukları yerler kimi zaman bir kuyu, çeşme, namazgâh, köprü ve han ile vurgulandığı gibi kimi zaman da adeta yeni bir şehrin kurulması veya eski bir şehrin menzilin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden imara açılması şeklinde gerçekleştiriliyordu.³¹

Menzil haneler genellikle 6 ila 12 saatlik mesafelerle (yaklaşık 40-70 km) kurulmuşlardır. Nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde menzil haneler arasındaki mesafe 24 saate kadar çıkabiliyordu.

Menzil haneler Osmanlı Devleti sınırları içinde gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de sağ kol, sol kol, orta kol olmak üzere üçlü ana yol sistemi üzerinde kurulmuşlardır. Ayrıca ana yoldan ayrılan tali yollar üzerinde de menzil haneler kurulmuştur. Bunun yanı sıra gerek duyulduğunda menzil olmayan bir yer menzil hane statüsüne getirildiği gibi mevcut menzil haneler de hizmet dışı bırakılabiliyordu.³²

Gerek askerî ve stratejik hareket kabiliyetini, gerekse ticarî kervanlar ile ulaştırma, posta ve haberleşme şebekesinin sâlimen yürütülmesi ve seyahat edenlerin (özellikle Hâc zamanlarında) seyrüsefer imkânlarını hazırlamak, devletin sahip olduğu topraklar üzerindeki hâkimiyetini takviye bakımından da şüphesiz kaçınılmaz bir tedbir olarak düşünülmüştür.³³

KUTSAL YOLCULUĞUN DURAK NOKTALARI: MENÂZİL-İ GÖKBÜZE VE MENÂZİL-İ HERSEK MA' DERBEND-İ YENİ KÖY

Çevirisini yapmış olduğumuz eserde Gebze, Dil İskelesi, Hersek Menzilleri hakkında şu bilgiler verilmektedir.

MENÂZİL-İ GÖKBÜZE SÂ'AT 5

Kasaba-i Gökbüze galatı meşhûr olub aslı gibi yazılmış. Kasaba-i mezbûrede iki câmi'i şerîf var. Birini Çobân Mustafa Pâşâ bina eylemiştir. Tekke ve medrese ve imâret ve müsafirhâne ve hattı yâkutî ile bir mushaf vardır ziyâret oluna. Bir câmi'i şerîf dahi fâtihi vilayet merhûm Sultân Orhân Gazî bina etmiştir. Lâkin suyu gâyet alçaktır. Dolâb ile kuyudan çekilir Şişmân İbrâhim Pâşâ kırk yerden kuyular kazdırıp bir yer cem' etmiştir. Cümle çeşmelere ve

31 M. Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler* C. X. s. 920.

32 Sema Altunan, "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler" *Türkler*, C. X. s. 913.

33 Hüdayî Şentürk, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. X, s. 904.

hamâmlara gider. Ziyâret olunacak merhûm Hoca Fazlullah Pâşâ ve Tarik-i Halvetiyeden merhûm Şeyh İlyâs Efendi dahi anda medfûndur. Ziyâret oluna gaflet olunmaya.³⁴

MENÂZİL-İ HERSEK MA' DERBEND YENİ KÖY SÂ'AT 8

Dilden sefine ile mûrûr olunur her sene varır lakin Hersek ıssız olub bir şey bulunmaz anda meks olunmayub Derbende varılır Derbend'de her şey bulunur yoğurt ve bostan gâyet ile çokdur.³⁵

Hacı adaylarını bir sonraki menzil noktasına daha hızlı ve kolay bir şekilde götürmek amacıyla Dil İskelesinden gemilerle en kısa noktadan Hersek'e taşınması yolculuk masraflarının azaltılmasıyla birlikte hacı adaylarının rahat yolculuk yapmasına neden olmuştur. Matbu olarak hazırlanmış olan Menasik-i Haccı Şerif adlı bir eserde Kartal, Gebze, Dil, menzillerinden sonra Çenizlik? Adı verilen bir menzil daha bulunmaktadır. Eser sadece menzil isimlerini verdiği için dolaylı menzile ait detaylı bilgiden mahrumuz. Bu sebeple acaba bu yer sonradan Kocaeli sınırları içerisinde oluşturulmuş farklı bir menzil miydi bilemiyoruz.³⁶

"Gebze Dil İskelesi Menzili: burada eski iki han, iki ekmekçi dükkânı, bir bozahane, iki bakkal dükkânı vardır. Konya, Halep, Şam ve Mısır'a giden hacılar ile tüccar ve ziyaretçilerin tamamı bu iskelede at kayıklarına binip 1 mil karşı tarafta bulunan Hersek Dili'ne geçerler." Bu bilgiden anlaşıldığına göre Kahire'ye giden ana yol Gebze'den deniz üzerinden karşıya geçmekte, İznik üzerinden Sakarya Vadisi'ne inerek Lefke (Osmaneli)- Söğüt üzerinden Eskişehir tarafına yönelmekteydi. Taeschner "Hac Yolu" başlığı altında şunları kaydetmiştir: "Muhtemelen karşıya geçme zorluğundan dolayı ordu seferleri için Osmanlı döneminde İzmit'den İznik'e giden karayolu kullanılırken hacılar daha Bizans döneminde alışkanlık olduğu üzere (Müslüman hacılar gibi Hıristiyan hacılar da güneye [Kudüs, Kâbe yönü] doğru aynı güzergâhı kullanmışlardır.) Dil İskelesi'nde Dil Boğazı'nı (İzmit Körfezi başı) aşarak Hersek'e geçiyorlardı.³⁷

Gebze, Hersek ve Derbend menzilleri yolculuğun ilk gününde hacıların ilk durak noktalarındadır. Bu menzillerin İstanbul'a yakın olması ve bir bekleme noktası olması İstanbul'da alaya geciken veya kafiye kaçırın hacı adayları açısından da alaya ve kafiye yetişmeleri açısından önemlidir. Kafiye kaçırın veya farklı bir sebeple katılamayan hacı adayı, bu ibadetini gerçekleştirmek için bir sonraki hac mevsimini beklemek durumunda kalabilir. Gebze ve Hersek menzilleri bu avantajlarının yanı sıra temel ihtiyaç maddelerinin temini noktasında özellikle Şam'dan sonraki menzillerden daha iyi bir durumdadır. Metnin tamamını okuduğumuzda bu durumu açıkça görebilmekteyiz. Örneğin, Şam Menazili Mızık, Menazili İki Kapılı, Sahrayı Mafrak Menzili, Menazili Sahrayı Bilata, Menazili Tabut Kurusu, Menazili Akabe Başı, vb. menzillerde özellikle hacı adayları çok ciddi bir su ve konaklama ve baskın sıkıntısı yaşamaktadır. Devlet bu sıkıntıyı giderebilmek amacıyla Surre alayında saka başı ve sakalar tayin etmiş, menzil noktalarına su taşımış, yağmur suyunu topladığı birkeler yapmıştır. Ancak Gebze ve Hersek'te böyle bir sıkıntı söz konusu değildir.

34 Anonim Menâzilü'l-Hâcc, s. 1. Tarih ve Baskı Yeri Yok.

35 Anonim Menâzilü'l-Hâcc, s.2.

36 Eş Şeyh Murad Efendi, "Menasik-i Haccı Şerif", Baskı yeri ve tarihi yok.

37 Yusuf Oğuzoğlu, "Koca-Eli Sancağını Dış Dünyaya Bağlayan Yol Ağı", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s.281.

Anonim Menazili Hac adlı eserin içerisinde Kâbe'yi ve Cebeli Arafat'ı anlattıktan sonra Bâb-ı Ebvâb-ı Harem-i Şerîf başlığı altında haremî şerife giriş yapılan kapıların isimlerinden ve konumlarından bahsedilmektedir. Eserde 20 giriş kapısından bahsedilmektedir. Günümüzde ise Mescid-i Harâm'ın; dördü doğuda, üçü batıda, beşi kuzeyde ve yedisi de güneyde olmak üzere on dokuz kapısı vardır. Araştırmamız da bu kapıların farklı isimleri olduğunu diğer metinlerle karşılaştırdığımızda gördük. Bir kapının birden fazla ismi vardır. Bu kapıların içerisinde tek bir parçadan oluşan kapılar olduğu gibi iki veya üç kısımdan oluşan kapılarda mevcuttur. Ayrıca bugün Kâbe'yi çevreleyen yedi minarenin de bu kapılarla irtibatının olduğunu metinden öğrenmekteyiz. Esere göre bu kapıların isimleri ve konumları şu şekildedir:

Bâb-ı Ebvâb-ı Harem-i Şerîf

Bâb-üs Selâm: Birbirine muttasıl üç kapıdır ve karbinde bir minare vardır canibi mualla.

Bâb-üd Derîbe: Bir küçük kapıdır Şâm çarşısına çıkar der canibi mualla.

Bâb-ül Mahkeme: Süleymaniye medresesi ve mahkeme kapısıdır bu dahi Şam çarşısına çıkar der canibi mualla.

Bâb-üz Ziyâde: Üç kapıdır bir birine muttasıldır bu dahi Şam çarşısına çıkar. Muttasılinda bir minare vardır der canibi mualla.

Bâb-ül Kûtbî: Bir küçük kapıdır Bab-u Ziyade önündedir der canibi mualla.

Bâb-ül Besitiyye: Bu dahi yalnız bir kapıdır der canibi mualla.

Bâb-ül Âtik: Bu dahi yalnız bir kapıdır der canibi mualla.

Bâb-ül Ümre: Bu dahi yalnız bir kapıdır umreye giderler der canibi mualla.

Bâb-ı İbrahim: Yalnız bir kapıdır lâkin kebîrdir der tariki hüccâc.

Bâb-ı Va'î: Birbirine muttasıl iki kapıdır der tariki hüccâc.

Bâb-ı Ümmühâni: Birbirine muttasıl iki kapıdır der tariki hüccâc

Bâb-ı Rahime: Birbirine muttasıl iki kapıdır Safa canibine çıkar.

Bâb-ül Mücâhid: Bu dahi muttasılan iki kapıdır Safa canibine çıkar.

Bâb-ül Ceyyad: Bu dahi birbirine muttasıl iki kapıdır Safa canibine çıkar.

Bâb-ı Safâ: Birbirine muttasılan bir kebîr kapıdır Safa'ya çıkar.

Bâb-ül Ba'le: Birbirlerine muttasılan iki kapıdır Safa'ya çıkar.

Bâb-ı Erbâin: Birbirlerine muttasılan iki kapıdır Safa'ya çıkar.

Bâb-ı Âlî: Birbirlerine muttasıl üç kapıdır mahalli mes'idir? ve karbinde bir sarı minare vardır. Bir bir mil vardır say olunmağa nişandır.

Bâb-ı Abbas: Birbirlerine muttasıl üç kapıdır mahalli mes'idir? meyan ahzerin yeri karşısındadır ve biri Say olunmağa nişandır.

Bâb-ı Bâ'î: bu dahi birbirlerine muttasıl iki kapıdır arızalarına bir minare vardır. Zikr olunduğu üzere Haremi Şerîf'in tamam kırk kapısı vardır ve yedi minaresi vardır Beyt'ül Haram tavaf olunacak mahalde cevanibi arasında otuz üç mil vardır otuz biri ...dir ve ikisi mermerdir kandil ile karin olmuştur.³⁸

Ayrıca eserde dört mezhebe ait olan ve mezhep imamlarının vakit namazlarını kıldırıldığı yerlerin konumlarından da bahsedilmiştir. Bu konular şöyledir: Makamı İbrahim aleyhi's-selam Haremi Şerîf kapısı önünde vaki' olmuştur mahfili şafi' ona muttasıl kezalik Bab-ı Harem Şerîf karşısındadır ve zemzem-i şerîf kapısı Şafi mahfilinin altındadır mahfili Hânbeli hacrerül esvede karşıdır ve makamı mahfili Maliki değin yemaniye karşıdır ve makamı Hânefi Hacer-i İsmailiye ve altun oluğa karşıdır bu dört mezhebin cemaatleri vardır her biri başka cemaat olub namaz kılarlar lâkin. Her birinin vakti birbirlerine muhaliftir ve Haremi Şerîf kapusunun canib yanında olan köşe ki Hacer-i İsmail köşesidir ana regn-i şamı derler ve Hacer-i İsmailin o bir köşesine regn-i yemani derler ve Hânbeli mahfili karşısında olan köşe Harem Şerîf kapısına muttasıldır hacrerül esved andadır istilam ederler.³⁹

Günümüzde Kâbe sadece kralın özel misafirlerine veya hac için gelen devlet temsilcilerine açılmaktadır. Kâbe'nin içerisi, Müslümanlar açısından çok kıymetli bir yerdir, her Müslüman iç kısmı görmek ve dört köşesinde namaz kılmak ister. Bu peygamberimizin yapmış olduğu bir sünnettir. Kabe, çevirisini yapmış olduğumuz eserden öğrendiğimize göre senenin bazı kutsal ve özel günlerinde hacılara ve o gün orada bulunan herkese açılmaktadır. Kâbe'nin hangi günlerde açıldığı metinde şu ifadelerle geçmektedir: Haremi Şerîf bir senede yedi defa açılır bir gün erler için birer gün avratlar için açılır ibtida Receb-i şerîf'in Evvelki Cuma günü erlere ertesi günü avratlara açılır vakit zuhura dek açık durur ve bir dahi Receb-i Şerîf'in yirmi yedinci günü Miraç gecesi kezalik bir gün erlere ve ertesi gün avratlara açılır ve bir dahi Şaban-ı Şerîf'in on beşinci günü Berat gecesi günü bir gün erlere ve bir gün avratlara açılır ve bir dahi Ramazan-ı Şerîf'in dahi üç kere açılır biri ibtida günü ve biri on beşinci günü ve biri Kadir gecesi günü erlere ertesi gün avratlara açılır ve bir dahi hüccâc gelmezden mukaddemaca mah-i zilkade evahirinde açılır zemzemi şerîf ile yıkarlar ve bir dahi hüccâc Arafat'tan döndükten sonra açılır ve makamı İbrahim 'aleyhi's-selam ve hüccâc gelmezden mukaddem şerîflerin izniyle bazı vakitte gece içinde hafiyeten açılır lâkin gayet izdiham olur ol vakitte anda bulunan kimesne dahi şerîf ağa niyetle ecir ve bir kere buyursa latîf âzimeye nail olur.⁴⁰

Eş Şeyh Murad Efendi, Menasik-i Haccı Şerif adlı eserinde, Kâbe'nin yukarıda ki günlerin haricinde de açıldığını bildirmektedir. Bu günler, Muharrem'in onuncu günü bir gün ricale bir gün nisaya, rebülevvelin on ikinci günü bir gün ricale bir gün nisaya, rebülevvelin yirminci günü gusl edilmek için, zilhiccenin onuncu günü Mısır Emiri Hac ve kisve-i şerifi libas etmek için

38 Anonim Menâzilü'l-Hâcc, s. 27, 28.

39 Anonim Menâzilü'l-Hâcc, s. 28,29.

40 Anonim Menâzilü'l-Hâcc, s. 29, 30, 31.

ve Şam-ı Şerif Emir-i Haccı için ve son olarak ta Devlet-i Aliyeden Şerif hazretlerine kaftan götürülen ağaya açılırdı.⁴¹

Emir-i Hac, başkanlığında hacca gelen ve Arafat'ta vakfeye duran hacılar vakfe'nin sabahında aşağı inerler, haccın gerekli diğer kurallarını yaptıktan sonra üç gün gece ve gündüz Minâ'da otururlar bu sünnettir, üçüncü gün cümle hüccâc umumen kalkıp *Mekke'ye dâhil olurlar Minâ'da iki gece âzim şenlikler olur ve toplar ve fişenkler atıp sabaha dek şenlik ederler.*⁴²

Hacılar, Mekke'den ayrılmadan önce Menazil-i Hac'da adı geçen ziyaret yerlerini de gezerler. Bu yerlerden bazıları, Suud yönetimi tarafından bidat sayıldığı gerekçesiyle yıkılmış veya tanınamayacak duruma getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu ihtimam ve özenle ayakta kalan bu ziyaret yerleri şu şekildedir:

Ziyâret-i Mevlid Hâzret-i Resulü Ekrem

Sallallahu 'aleyhi ve sellem Mekke şehri içinde Ebû Kabs dağı canibinde bir mahalle-i mübâreke dir Kâbe bina olmuştur tevellüd eylediği mahal malumdur. Ziyâret oluna.

Ziyâret-i Mevlid Hâzret-i Ali

Ziyâret mevlid Hâzret-i Ali keremâllahi veche ve radiyâllahû anh bu mahalle-i mübâreke dahi ana karibdir. Tevellüd eylediği mahal malumdur ziyâret oluna.

Ziyâret-i Beyt-i Resûlallâh

Ziyâreti beyt-i Resûlallâh Haticetül Kebîri, mahı Fâtimatû'l Zehrâ, yine mahâl-le-i kârib bir hânedir Resulü Ekrem sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretlerinin ibadet hâneleri ve Haticetû'l Kebîrenin sakin olduğu oda ve Fâtimatû'l Zehrâ'nın dünyaya geldiği mahal ve dakik diğer mani alametleri vardır cümlesi ziyâret oluna ve Ebûbekir El Siddik radiyallâhu anh hazretlerinin beyti ve dükkânı bu mahalle karibdir ziyâret oluna.

Ziyâret-i Makâmı Zuhûru İslâm

Ziyâret-i makâmı zuhuru İslâm Safa karbinde ebu kays dağı eteğinde bir mağaradır sonradan üzerinde Kâbe bina olmuş Resulü Ekrem sâhabe-i kirâm ile ol mağarada sakin olmuştur ba'de Hâzret-i Ömer radiyallahu anh ol mağarada İslama geldikte tamam kırk sahabe olub ol mağaradan çıkıp ez zahirî İslâm etmiştir ziyâret oluna.

Ziyâret-i Cebel-i Kays

Ziyâret-i Cebeli Ebû Kays Mekke şehri etsalında Haremi Şerîfe nazır bir dağdır Safa canibinden yolu vardır çıkılır evler vardır ve dağ tepesinde bir âzim taş kaya vardır Resulü Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ol kaya üzerinde çıkıp aya parmağıyla işaret edip ay iki pare olduğu mahaldir ziyâret oluna.

41 Eş Şeyh Murad Efendi, "Menasik-i Haccı Şerif", s. 16-17.

42 Anonim Menâzilü'l-Hacc, s.26.

Ziyâret-i Makâbiri Mûallâ

Ziyâreti makabiri mualla Mekke'den Taşı mualla makabir... gâyet Mübarek mahaldir çok sahabe-i kiram ve çok Veliyullah medfûndur.

Ve Haticetü'l Kebîr

Radiyallâhû 'anhüma dahi anda medfûndur

Ve Binâtı Resulü Vâlide

Resulü Fatıma'ül Zehra'dan gayrı cümlesi anda medfûndur ziyâret oluna.

Ziyâret-i Cebeli Nûr

Ziyâreti Cebeli Nur Minâ ile ûmerânın mabeyninden bir sürü dağdır her ne mahalden bakarsan görürsün Cebeli Nur sonradan şehâdet bulan İsmail ismi Cebeli Hira'dır Mekke'den iki sâât yerdir gâyet sarb ve taşlık dağdır Minâ gibi suru ve yüksektir üstünde bir kaya alamet bina olmuştur ol kaya içinde bir ili şık olmuş kaya vardır Resulü Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ol kayanın içinde olur imiş nevbet ibtida anda gelip Cibril-î Emin anda nazil olmuştur ve ol kayanın alt yanında bir kaya dahi vardır içi oda gibi oyulmuştur "ikra bismî" suresi anda nazil olmuştur gâyet mübarek makamdır lâkin taşdır ve suyu yokdur Bekir Pâşâ hazretleri bir kebîr havuz bina etmişdir kış günlerinde yağmur oldukça ol havuz dolar yaz günü ziyârete gelenler kullanır ve yolu muâlla canibindedir.

Ziyâret-i Cebeli Nûr

Ziyâreti Cebeli Nûr cebeli nurumuz canibine iden yoldan üzerine bir âzim dağdır safi kaya ve taşdır ve ziyade sarb ve yüksektir Mekke'den iki sâât yerdir. Resulü Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'den Medine'ye hicret ettikleri gece Ebû Bekir el siddik radiyallahu anh ile ma'an ol mağaraya girip Kureyş kâfirlerinden muhtefî oldular "lâ tahzen innallâh" mana ayeti kerimesi onlarına hakkında nazil olmuştur bir büyük mağaradır lâkin girecek kapısı Gâyet dağdır bir çıplak kuruca adam güçle girer ve içinde yılan ve akrep çokdur amma bazen hada sala kimseye zarar ve ziyân etmezler.

Ziyâreti Gayrîhûm

Mekke'de dahi ziyâretgah yerler gâyet çokdur bağçeler ve bostanlar ve akarsular çokdur her mahalli mesirgâh yerlerdir ve elhamdülillah Tealâ her ne murad olunursa cümlesi bulunur gerek zahire ve gerek meyva ve koyun ve kuzu ve bamyâ ve malû hûlya ve kabuk ve bazıncan ve sair semiz ve at cümlesi mûbahtır.⁴³

43 Anonim Menâzilü'l-Hâcc, s. 31-36.

SONUÇ

İslamın temel beş şartından birisi olan Hac ibadetini yerine getirebilmek amacıyla, dönemin şartları içerisinde çok zor ve zahmetli bir yolculuğu göz almak gerekiyordu. Teknolojik imkânların gelişmesiyle birlikte bu ibadet yolculuğu her ne kadar kolaylaşmışsa da önceki dönemlere ait olan bir çok bilginin, yöresel özelliklerin ve geleneklerin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Hacı adayları için hazırlanan ve haccı anlatan Menasik-i Hac'ların haricinde, evinden veya oturduğu mahalden hiç dışarı çıkmamış kimselerin hac yolculuğu esnasında faydalanabileceği ve güzergâhları öğrenebileceği Menazil-i Hac adlı eserlerde yazılmıştır. Bu eserler, payitaht merkezi olan İstanbul'dan yani Üsküdar'dan başlamaktaydı. Üsküdar ayrıca Surre-i Hümayunun ilk hareket noktasıydı. Yolculuğa şahitlik eden halk, hacı adaylarını ve alayı bugün ayakta kalan Ayrılık Çeşmesine kadar uğurlardı.

Gebze ve Dil İskelesi ve Hersek bugün Kocaeli sınırları içerisinde kalan, haccın ilk durak noktalarıydı. Bu yerler, birçok menzile nazaran daha iyi bir konumdaydı. Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Cami, Külliye ve Menzil hane hacı adaylarının istirahat ve gezme noktalarıydı. Ayrıca bu yerler geç kalan hacı adaylarının kabileye yetişebileceği uzaklıkta olan bir noktaydı. Çoban Mustafa Paşa ve Şişman İbrahim Paşa hacı adayları için vakıflar kurmuş ve su temini noktasında fevkalade çalışmalar yapmışlardır. Dil İskelesine gelen hacı adayları, daha rahat ve hızlı bir şekilde diğer menzil noktasına Hersek'e ulaşmak için gemiler kullanırlardı. Bu durum Kocaeli'nin ulaşım yerlerinin kavşak noktasında önemli çalışmalar yaptığını göstermektedir. Aynı güzergâh dönüş noktasında da kullanıldığı için bu yerlerin bakım ve onarımları her zaman öncelikli olmuştur. Tren ve vapur ile hac yolculuğunun başlaması neticesinde bu menzil noktaları eski önemini yitirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Anonim Menâzilü'l-Hâcc, Tarih ve Baskı Yeri Yok.

Anonim Menâzilü'l-Hâcc, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan 150 m.

Kitap

Atalar, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara, 1999.

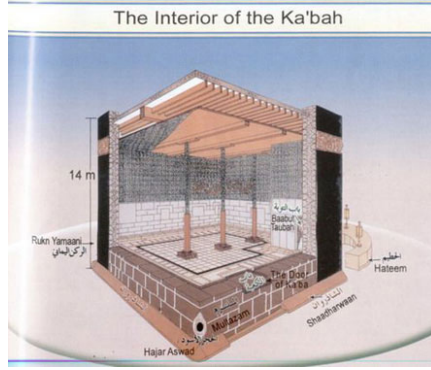
Demircan, Ali Rıza, *Hâc ve Umre*, İstanbul, 2008.

Eş Şeyh Murad Efendi, "*Menasik-i Haccı Şerif*", Baskı yeri ve tarihi yok.

Ariç, Dilara Pınar, *Sünbûlî Sinan'ın Menâsikk-i Hâcc'ı*, Trakya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015.

Emecen, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2015.

Makale

Resim 1 Kâbe'nin İç Kısmı

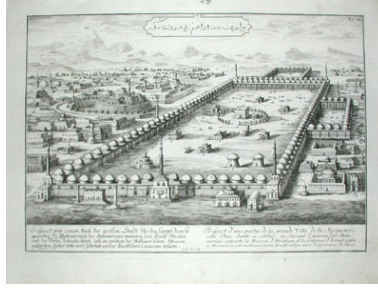
Resim 2 Osmanlılar Döneminde Kâbe

Resim 3 Emir-i Hac İdaresinde Surre Alayı ve Mahmeli Şerif

- Altunan, Sema, "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler" *Türkler*, C. X. ss. 913-919.
- Armağan, A. Latif , "XVIII. Yüzyılda Hâc Yolu Güzergâhı ve Menzilleri (Menâzilü'l-Hâcc)", *Osmanlı Araştırmaları*, XX, İstanbul, 2000, ss. 73-118.
- Atalar, Münir, "Türklerin Kabe'ye Yaptığı Hizmetler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1990), ss. 287-292.
- Atalar, Münir, "Haremeyn'e Denizden Surre Gönderilmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1991), ss. 121-127.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Surre", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, ss. 567-569.
- Çetin, Cemal, "Anadolu İskeleleri ve Karayolu Bağlantıları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 28 (2014), ss. 349-367.
- Emecen, Feridun, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyeti", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIV (1994), ss. 87-120.
- Göçer, Kenan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulaşım ve Servet-i Fünûn Dergisi Ulaşım Bibliyografyası", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(2), İstanbul 2016 ss.149-205."
- Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul, 1981, ss.123-132.Karataş, Ahmet, "Türk-İslam Edebiyatında Menâsik-i Hâc Manzumeleri", *Din ve Hayat Dergisi*, 3 (2007), ss. 30-32
- Miroğlu, İsmet, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 15 (1995), ss. 241-252.
- Müderrişoğlu, M. Fatih, "Menzil Kavramı Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, C. X, ss. 920-926.
- Sak, İzzet-Çetin, Cemal, "XVII ve XIII. Yüzyıllarda Hâc Menzilleri" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2005), ss. 199-260.
- Sarıyıldız, Güden, İ. Abdulhamid'in Fakir Hâcılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1994, ss. 121-145.
- Şentürk, Hüdai, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. X, ss. 904-912.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Koca-Eli Sancağını Dış Dünyaya Bağlayan Yol Ağı", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s.281.
- Özsayiner, Zübeyde Cihan, "Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesindeki Kutsal Kent Tasvirleri", *Millî Saraylar Dergisi*, İstanbul, 2012, ss. 145-154.
- Yazıcı, Nesimi, "Tanzimatta Haber ve Kara Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3 (1992), ss. 333-377.

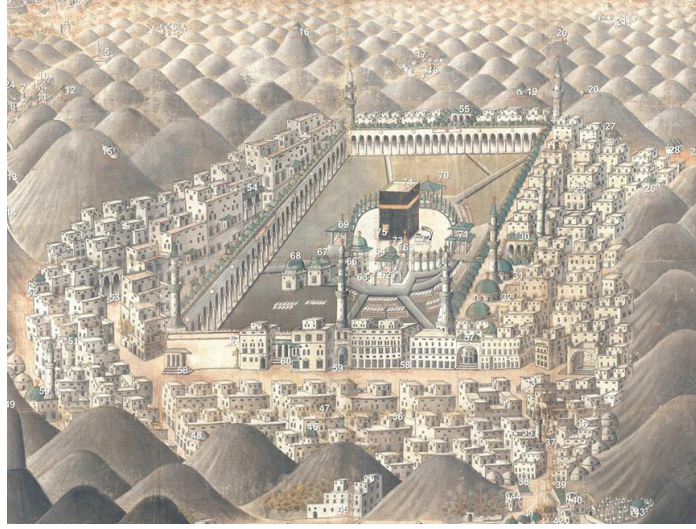
EKLER

Resim 4 Kâbe Gravürü (Kapılar, Minareler)

Resim 5 16. Yüzyıl'da Kâbe

Resim 6-7 Kâbe Gravürü (Kapılar, Minareler)

Resim 8 Çevirisini Yaptığımız Anonim Menâzilü'l-Hâccın İlk Sayfası